

ई-गव्हर्नन्स : आव्हाने आणि फायदे

प्रा.डॉ. मेघा संजय पाटील मालती वसंतदादा पाटील कन्या महाविद्यालय, इस्लामपूर

प्रस्तावना –

लोकप्रशासनाच्या क्षेत्रात ई-प्रशासन ही नविनतम आणि आधुनिक अवधारणा मानली जाते ई-प्रशासनाला काही लोक माहिती तंत्रज्ञानयुक्त प्रशासन असे म्हणतात. ई-प्रशासन ही संकल्पना माहिती तंत्रज्ञानच्या विकासातून जन्माला आलेली आहे. ई-प्रशासनाच्या माध्यमातून लोकांना वेगवान पद्धतीने सेवा उपलब्ध करून देता येते. प्रशासन व्यवस्थेत क्रांतिकारी बदल करता येतात. ई-प्रशासनाच्या माध्यमातून सर्व सेवा ऑनलाइन उपलब्ध करून देता येतात. त्यामुळे वेळ आणि काळाचे बंधन राहत नाही. ई-प्रशासन हे स्मार्ट प्रशासनाच्या दिशेने जाणारे एक पाऊल आहे. ई-गव्हर्नन्स किंवा इलेक्ट्रॉनिक गव्हर्नन्स म्हणजे कार्य पार पाडण्यासाठी आणि प्रशासनाचे परिणाम साध्य करण्यासाठी ICT (माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञान) चा वापर होय. प्रशासन खूप गुंतागुंतीचे झाले आहे आणि सरकारकडून वाढत्या अपेक्षा हे ई – गव्हर्नन्स निवडण्याचे कारण आहे. बदलत्या जगामुळे आणि डिजिटल यजेशनच्या उदयामुळे, ई गव्हर्नन्सने आघाडी घेतली आहे. शासनाच्या डिजिटल यजेशनच्या माध्यमातून सरकारी उपक्रम वेळेवर आणि कार्यक्षमतेने लोकांपर्यंत पोहोचणे आवश्यक झाले आहे. लोक, प्रक्रिया, तंत्रज्ञान आणि संसाधने हे ई-गव्हर्नन्स चे चार प्रमुख स्तंभ आहेत. सुशासन हे सुनिश्चित करते की सर्व लोक आर्थिक विकासाचे फायदे घेऊ शकतात. या संदर्भात सरकारने उचललेल्या महत्वपूर्ण पावलापैकी एक म्हणजे ई-गव्हर्नन्स उपक्रमाबाबत लोकांना शिक्षित करणे होय. विकसनशील देशांपैकी भारत हा ई-गव्हर्नन्स स्वीकारणारा एक प्रारंभिक देश आहे. १९७७ मध्ये नॅशनल इन्फॉ मेटिक्स सेंटर (NIC) हा पहिला उपक्रम होता जो सरकारने हाती घेतला होता. त्या अंतर्गत ८० च्या दशकात सर्व जिल्हा मुख्यालय जोडण्याचे प्रयत्न झाले. १९८० च्या दशकाच्या उत्तरार्धात अनेक सरकारी अधिकाऱ्यांनी संगणक वापरस सुरुवात केली. परंतु 1987 मध्येच राष्ट्रीय उपग्रह - आधारित संगणक नेटवर्कचे प्रक्षेपण झाले आणि परिणामी भारतातील ई-गव्हर्नन्स अजेंडाला गती मिळाली. शिवाय ९० च्या दशकाच्या सुरुवातीस आयसिटीने तंत्रज्ञान वाढवले आणि ते ग्रामीण भागातही पोहोचले स्वयंसेवी संस्था आणि खाजगी क्षेत्राचा सहभाग ही त्या काळात लक्षणीय प्रमाणात वाढला.

कि वर्डस – ई-शासन, नागरिक, संसाधने, पारदर्शकता, आव्हाने, फायदे

ई – प्रशासनाची उद्दिष्टे –

प्रशासन आणि जनता यांच्यातील संपर्कात सुलभता आणणे.

प्रशासकीय प्रक्रियेत जनतेचा सहभाग वाढविणे.

प्रशासकीय व्यवहारात पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व विकसित करणे .

प्रशासनातील प्रस्थापित कार्यपद्धतीत सुधारणा घडून आणणे प्रशासन लोकांभिमुख बनवणे आणि त्यांची व्याप्ती वाढवणे.

प्रशासकीय कार्यक्षमता आणि गतीमानतेत वाढ घडऊन आणणे .

कागद विरहीत प्रशासनाला चालना देणे.

प्रशासनातील दफ्तर दिरंगाई, भ्रष्टाचार, विलंबता इत्यादींचे प्रमाण कमी करणे .

ई-गव्हर्नन्समधील परस्परसंवादाचे प्रकार -

1. G 2 G – (सरकार ते सरकार) या मॉडेलचा उद्देश सरकारांमधील माहितीची देवाणघेवाण करणे आहे जसे की विविध राज्यांच्या पोलिस विभागांमधील माहितीची देवाणघेवाण, सरकारी दस्तऐवजांची देवाणघेवाण इ .

2. G 2 C – (गव्हर्नमेंट टु सिटीझन) या मॉडेलचे उद्दिष्ट सरकार आणि नागरिक यांच्यात ऑनलाइन तक्रारी दाखल करणे, वीज, पाण्याचे ऑनलाइन बिल भरणे इ . माहितीची देवाणघेवाण करणे आहे.

3. G 2 B – (गव्हर्नमेंट टु बिझनेस) या मॉडेल चे उद्दिष्ट सरकारी आणि खाजगी क्षेत्रामधील माहितीचे आदान-प्रदान करणे जसे कि नियम आणि डेटा शेयर करणे, करांचे संकलन, कंपन्यांच्या पेटंटला मान्यता इ .

4. G2 E – (Government to Employees) या मॉडेलचा उद्देश सरकार आणि कर्मचारी यांच्यात माहितीची देवाणघेवाण करणे हा आहे जसे कर्मचारी सर्व प्रकारचे फॉर्म ऑनलाइन भरू शकतात.

विविध ई-गव्हर्नन्स प्रकल्प

1. स्मार्ट सरकार हे कागदी फायलीएवजी ई – फायलचा वापर करते. त्याची अमलबजावणी आंध्र प्रदेश सचिवलयात केली जाते. हे सुव्यवस्थित ऑपरेशन्स, ज्ञान व्यवस्थापन आणि वर्कफ्लो ऑटोमेशनशी संबंधित आहे.

2. राज्य सरकारच्या तिजोरीतील संपूर्ण माहितीचे संगणिकीकरण झाले. काही लक्षात येण्याजोगे परिणाम म्हणजे रेखांकन अधिकाऱ्यांची संख्या 40000 वरून 21,000 पर्यंत खाली आणली गेली, जवळपास 2000 कर्मचारी सदस्यांना सॉफ्टवेअर हातळणीसाठी प्रशिक्षण देण्यात आले. कोषागार विभागातील सुमारे 200 पदे रद्द करण्यात आली.

3. खजणे प्रकल्प – हा कर्नाटक सरकारने हाती घेतलेला प्रकल्प आहे या प्रकल्पामुळे ‘डिजिटल इंडिया कार्यक्रम’ हा कार्यक्रम इलेक्ट्रॉनिक्स आणि माहिती तंत्रज्ञान विभागाने सुरू केला होता. या कार्यक्रमाचा उद्देश देशाला डिजिटल पद्धतीने विकसित

करून सक्षम बनवणे हा आहे. हा कार्यक्रम वेगवेगळ्या टप्प्यामध्ये राबवण्यात आला. कार्यक्रमाचा परिणाम असा आहे की एकूण १२,००० ग्रामीण पोस्ट ऑफिस इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने जोडले गेले आहेत.

4. ई – क्रांति योजना – ग्रामीण भागात इंटरनेट, मोबाइल फोन आणि कम्प्युटरचा विस्तार करण्याचे उद्दिष्ट आहे. ग्रामीण भगत IT- आधारित नोकऱ्या सुरू करणे आणि देशातील दुर्गम खेड्यापर्यंत इंटरनेट जोडणे या योजनेत समाविष्ट आहे. ई-क्रांति कार्यकर्मांतर्गत 44 मिशन मोड प्रकल्प आहेत.

5. नगरपालिकांमध्ये ई-गव्हर्नन्स – हा एकंदर राष्ट्रीय ई-गव्हर्नन्स योजना आणि जवाहरलाल नेहरू राष्ट्रीय नागरी नूतनीकरण अभियानाच्या छत्राखाली केला जाणार उपक्रम आहे. या कार्यक्रमाचा उद्देश शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कामकाजात वाढ करणे आहे. NeGP नुसार. सरकारने ई- गव्हर्नन्सच्या अंमलबाजवणीसाठी चार पायाभूत खांबावर निर्णय घेतला आहे. उदा. स्टेट वाईड एरिया नेटवर्क स्टेट डेटा सेटर, कॉमन सर्व्हिस सेंटर आणि सर्व्हिस डिलिव्हरी गेटवे.

6. सार्वजनिक वितरण प्रणाली – PDS मध्ये अन्नधान्याचे संचयन आणि वाहतूक, रास्त भाव दुकानाचे ऑटोमेशन, तक्रारीचे निवारण इत्यादीचे संगणकीकरण होते.

7. ई – पंचायती – पंचायतीचे संगणकीकरण मिशन मोडवर केले जाते कारण ई-गव्हर्नन्स क्रांतिचा पंचायत राज संस्थाना फारसा स्पर्श झालेला नाही. 6094 ब्लॉक पंचायती आणि 633 जिल्हा पंचायतीसह पंचायती राज संस्थामधील प्रशासनाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी भारत सरकारच्या पंचायती राज मंत्रालयाने ई- पंचायत म्हणून ओळखली जाणारी ई- शासन योजना सुरू केली आहे .

8. डिजी-लॉकर - हा डिजिटल इंडियाच्या छत्राखाली भारत सरकारने सुरू केलेला एक उपक्रम आहे. आधार कार्ड ,गुणपत्रिका आणि प्रमाणपत्रे यासारखी महत्वाची कागदपत्रे डिजी-लॉकरमध्ये डिजिटल पद्धतीने साठवता येतात. डिजी-लॉकर वापरण्यासाठी आधार क्रमांक अनिवार्य आहे . 2016 मध्ये डिजी लॉकरचे 20.13 लाख वापरकर्ते होते. या उपक्रमामागील मुख्य उद्देश पेपरलेस उपक्रम आणि कागदपत्रांची सुरक्षितता आहे जी कोणत्याही ठिकाणाहून आणि केव्हाही सहज उपलब्ध होऊ शकते.

ई-गव्हर्नन्समधील आव्हाने

ट्रस्ट : लोकांनी सरकारवर विश्वास ठेवला पाहिजे आणि ते वापरत असलेल्या साधन आणि तंत्रज्ञानावर त्यांचा विश्वास असला पाहिजे . परंतु फसवे व्यवहार आणि इतर कारणांमुळे लोकांच्या विश्वावासाला तडजोड केली जाते जी ई-गव्हर्नन्स मर्यादित वापरासाठी जबाबदार घटकांपैकी एक बनते .

जगरुकतेचा आभाव : डिजिटल तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे ई-गव्हर्नन्स तंत्राचा मर्यादित वापर होण्यासही हातभार लागतो लोकाना ई-गव्हर्नन्सच्या व्याप्तीबद्दल माहिती नाही आणि ते त्याच्या वापरासाठी मध्यस्थांवर अवलंबून आहेत.

खर्च : भारतासारख्या विकसनशील देशात ई-गव्हर्नन्सच्या वापराचे नियमन करण्यात खर्चाची मोठी भूमिका असते.

गोपनीयता आणि सुरक्षा : लोक त्यांच्या वैयक्तिक डेटाच्या सुरक्षितेबद्दल आणि गोपनीयते बद्दल घाबरतात त्यावेळी कोणतीही तडजोड केली जाणार नाही याची सरकारने काळजी घ्यावी.

सुलभता : ग्रामीण भागातील अपुऱ्या पायाभूत सुविधांमुळे आणि भाषेच्या अडथळ्यांमुळे लोक ई-गव्हर्नन्स मध्ये प्रवेश करू शकत नाहीत. तसेच देशाच्या अनेक भागांमध्ये इंटरनेटचा अभाव ई-गव्हर्नन्सच्या परिणामकारकतेला कमी करते.

कमी संगणक साक्षरता : भारतातील 90% पेक्षा जास्त लोक संख्या डिजिटल निरक्षर आहे. या व्यतिरिक्त, निरक्षर लोकसंख्या 25% ते 30% आहे जे सर्वात मोठे आव्हान आहे. ई-गव्हर्नन्समुळे प्रशासनाच्या कृतीत ढिलाई होवू शकते कारण ते तांत्रिक समस्यांच्या बहाण्याने लोकांच्या समस्यांकडे दुर्लक्ष करू शकतात.

ई-गव्हर्नन्सचे फायदे

1. फोन आणि इंटरनेटच्या वापराद्वारे जलद संप्रेक्षण होते यामुळे संप्रेक्षणासाठी लागणार वेळ कमी होतो .

2. कागदावर आधारित संप्रेक्षणसाठी मोठा खर्च करावा लागतो. त्यासाठी भरपूर स्थिर, प्रिंटर, मंजूरी इ. गरज आहे. इंटरनेट आणि फोनच्या वापरामुळे खर्च कमी झाला आहे शिवाय त्यांच्या वापरामुळे वेळ आणि पर्यावरण ही सुरक्षित आहे.

3. पूर्वीच्या काळात, सरकारी अधिकाऱ्यांपर्यंत पोहोचण्यात शारीरिक अडचणीमुळे लोकांना समस्यांचा सामना करावा लागत होता. कधी अधिकाऱ्यांच्या अज्ञानामुळे तर कधी लांब रांगामुळे पण आता ते सोपे झाले आहे. ई – सरकार सोयीस्कर आहे कारण ते लोकांच्या वेळापत्रकानुसार आणि ठिकाणानुसार सेवा प्रदान करते.

4. ई-गव्हर्नन्समुळे लोकांपर्यंत माहिती प्रवेश वाढला आहे.

5. याचा परिणाम ग्राहक सेवा सुधारण्यात देखील होतो. GDC (सरकारी डेटा सेंटर) ई-गव्हर्नन्सचे उपक्रमांना समर्थन देण्यासाठी ICT पायाभूत सुविधांचे प्रमुख घटक आहेत.

ग्रामीण भागातील नागरिकांसाठी ग्रामपंचायतीच्या वतीने विविध प्रकारचे दाखले दिले जातात. त्याच प्रमाणे नोंदणीही केल्या जातात. त्यामुळे केंद्रशासना च्या वतीने वरील उपक्रमांत सर्व दाखले संगणकावर देण्याचा निर्णय घेतला गेला. तसेच कामामध्ये पारदर्शकता यावी, गावातील सर्व गोष्टींची संगणकावर नोंद व्हावी, या हेतूने हा उपक्रम राबवण्यात येत आहे. यात महाराष्ट्र देशात तिसऱ्या क्रमांकावर आहे. या प्रकल्पाच्या अंतर्गत सांगली जिल्ह्यातील ९८ टक्के ग्रामपंचायतीची नमूना क्रमांक ८ आणि ९ ची

नोंदवही ही संगणकीकृत करण्यात आली. केंद्रशासना च्या ई-गव्हर्नन्स कार्यक्रमांगत राज्यातील ग्रामीण भागातील नागरिकांना शासकीय, निमशासकीय कामात आणि खासगी सेवा पोचवण्यासाठी चालू केलेल्या ई पंचायत (आपले सरकार सेवा केंद्र प्रकल्प) मध्ये जिल्ह्यात चांगले काम करत राज्यात प्रथम क्रमांक पटकावला आहे. कोल्हापुर जिल्हा दुसऱ्या क्रमांक वर आहे.

प्रशासकीय सुधारणा आणि सार्वजनिक तक्रार विभागाने (डीएआरपिजी) दिनांक ८ डिसेंबर २०२३ रोजी २०२४ साठीच्या ई-गव्हर्नन्स राष्ट्रीय पुरस्कारासाठी विविध योजना आणि वेब पोर्टलची सुरुवात केली ई-गव्हर्नन्स योजनेसाठी राष्ट्रीय पुरस्कार ही योजना देशातील सर्वात स्पर्धात्मक आणि प्रतिष्ठीत डिजिटल योजना आहे . ई-गव्हर्नन्स उपक्रमाच्या अंमलबाजवणीतील उत्कृष्टतेची ओळख करून देणे आणि अशा कार्याला प्रोत्साहन देणे यासाठीही योजना सुरू केली सरकारी कामात पुर्नअभियांत्रिकी, नागरिक केंद्रीत सेवा प्रदान करण्यासाठी नवीन तंत्रज्ञानचा वापर, ई-गव्हर्नन्स मधील जिल्हास्तरीय उपक्रम, शैक्षणिक आणि संशोधन संस्थाद्वारे नागरिक केंद्रित सेवांवर संशोधन, आधुनिक तांत्रिक उपाययोजना या पुरस्कारासाठी पाच श्रेणी करण्यात आल्या आहेत.

भारतात ई-गव्हर्नन्सच्या अंमलबाजवणी मूळे, भारत सरकार लोकांना सेवा प्रदान करण्यासाठी आणि त्यांच्या अपेक्षा मोठ्या प्रमाणात पुर्ण करण्यास सक्षम आहे. ई-गव्हर्नन्स भारतात लोकप्रिय होत आहे. तथापि ई-गव्हर्नन्समध्ये अजुनही अडथळे आणि त्रुटि आहेत आहेत जसे की निरक्षरता, सुरक्षा, अंमलबाजवणीची किंमत इ. भारतातील सुशासनाच्या उद्दीष्टांमध्ये अडथळे आणतात. तरीही भारत यासंदर्भात डिजिटल इंडिया, ई क्रांति इत्यादी अनेक उपक्रम साध्य करण्यास सक्षम आहे. ऑफर केलेल्या सेवा स्वस्त आहेत, प्रवास करण्याचा आणि कार्यालयात प्रतीक्षा करण्याचा वेळ वाचला आहे, कार्यालयाची कार्यक्षमता सुधारली आहे. ई-गव्हर्नन्सचे फायदे म्हणजे सरकारी सेवा कमीतकमी खर्चात दिल्या जातात, सरकारी कार्यालयांमध्ये प्रवास आणि प्रतीक्षा करणे. कमी झाले आहे, आणि कार्यालयाची कार्यक्षमता आणि सेवांचा दर्ज सुधारला आहे माहिती तंत्रज्ञानाच्या मदतीने लोक सेवांचा आनंद घेऊ शकतात.

संदर्भ –

1. ई-गव्हर्नन्स : आव्हाने आणि फायदे <https://www.geeksforgeeks.org>
2. ई – प्रशासन स्वरूप उद्दिष्टे, वैशिष्टे <https://mahendrapatil1210.blogspot.com>
3. डॉ कुलकर्णी अरविंद 'ई – प्रशासन' स्वयंदीप प्रकाशन पुणे
4. त्रिपाठी. वी . के. 'ई – प्रशासन' नेतृत्व तथा नागरिक प्रशासन' ओमेगा प्रकाशन
5. ई – शासन – en.m.wikipedia.org